

KAREL LINHART

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM VÝVOJOVÝCH ETAP V SOCIALISMU A JEJICH ANTIKOMUNISTICKÝM INTERPRETACÍM

Zvýšená pozornost, kterou věnuje v současném období naše teorie vymezení historických etap ve vývoji socialismu, není záležitostí akademickou, nýbrž souvisí s podstatným požadavkem prohloubit řízení dalšího vývoje socialistické společnosti. Má tudíž význam teoretický i praktický. Okolnosti, které aktualizují tuto problematiku, analyzuje ve stati Vývojové etapy socialismu a kritika revizionistických koncepcí různých modelů socialismu Ladislav Tomášek,¹ v níž ukazuje také na nezbytnost čelit vlně revizionismu, upínající se na zkrslování otázek geneze a vývoje socialismu. Mimořádně významným úkolem se ukazuje nutnost teoreticky osvětlovat a v praxi řešit dialektiku vztahu obecného a zvláštního ve všech etapách výstavby socialismu. V současnosti se pak objektivně stále náléhavějším úkolem stává posilování proletářského a socialistického internacionalismu nejen v pojetí, ale také v praktickém řešení úkolů, souvisejících s výstavbou vyspělé socialistické společnosti. Jde také o to, aby procesy ekonomické integrace zemí socialistického společenství provázela odpovídající politická a ideologická aktivita, což předpokládá především důsledné uplatňování marxismu-leninismu v praxi. Ve stati citovaného autora se podnětným způsobem upozorňuje na tendenci soudobého revizionismu metafyzicky zdůrazňovat při interpretaci přechodu zemí socialistického společenství od extenzivního rozvoje k intenzivnímu pouze gnoseologické momenty těchto společenských procesů. Tím se antikomunistické síly snaží vytvářet představy o domnělém dogmatickém lpění komunistických stran v zemích, jež dosáhly reálného socialismu, na obecných zákonitostech socialismu a na údajném přehlížení zvláštností v podmínkách vývoje různých zemí.

V našem příspěvku k charakteristice historického místa socialismu a jeho vývojových etap nebudeme polemizovat s celým širokým souborem otázek soudobých revizionistických teorií, ale zaměříme se pouze na jejich základní problémy, mající společného jmenovatele v ignorování třídního přístupu k politice, což je spjato s šířením různých forem buržoazního nacionalismu a antisovětiismu jako nejnebezpečnějších forem soudobého antikomunismu.

¹ Sborník JmKv KSČ, Vývojové etapy socialismu, Brno 1975, str. 5—28.

Úkol teoreticky dále prohlubovat vymezení historických období vývoje socialismu vyzvedl XXIV. sjezd KSSS zdůrazněním leninského požadavku přihlížet k hlavním zvláštěnostem a úkolům každé etapy rozvoje socialistických zemí. Základní metodologickou směrnicí k teoretickému zpracování vývojových etap socialismu jsou díla zakladatelů vědeckého socialismu.

Karel Marx v polemice s teoretiky maloburžoazního socialismu přesvědčivě ukázal, že nelze přejít od kapitalismu k socialismu při zachování buržoazního státu. Marx v Kritice Gothajského programu (1885) vyčlenil dvě hlavní vývojové fáze komunistické společensko-ekonomické formace. Formuloval obecné zákony společenského pohybu, aniž si kladl tehdy nereálný úkol vymezit vnitřní klasifikaci vývojových etap socialismu, odmítal vypracovat detailní recept pro „kuchyň budoucnosti“. Karel Marx a Bedřich Engels varovali důrazně před iluzí o „mírném vrůstání“ kapitalismu do socialismu. Marx poukázal na to, že mezi kapitalistickou a komunistickou společností leží období revoluční přeměny jedné společnosti druhou. Tomu odpovídá také politické přechodné období, v němž stát nemůže být ničím jiným než revoluční diktaturou proletariátu.²

Marx a Engels na základě rozboru společensko-ekonomické a politické struktury kapitalismu došli tak k závěru, že není možné po revolučním vítězství nad kapitalismem ihned nastolit komunistické vztahy, že mezi kapitalismem a socialismem leží historické období. Rovněž jejich polemika s anarchismem, zdůraznění faktu, že nelze udržet vítězství bez diktatury proletariátu, je dnes fundamentálním základem pro kritiku některých forem soudobého antikomunismu.

Výskyt jevově protichůdných stanovisek v souboru nemarxistických koncepcí, střídání a zdůrazňování jedné či druhé je v podstatě výrazem sociálního manévrování ideologů soudobého imperialismu, který se snaží ztrátu historické iniciativy kompenzovat častým střídáním rozličných ideologických variant antikomunismu. O tomto střídání svědčí jednak zdůrazňování stanovisek o cestě k socialismu bez diktatury proletariátu, úvahy o novém historickém bloku jako možnosti trvalé spolupráce dělníků s částí buržoazie apod., jednak avanturistické, maoistické tendence k předbíhání etap. Nelze souhlasit ani s voluntaristickou subjektivistickou představou o možnostech přejít z přechodného období přímo ke komunismu.

Další z krajností zmíněného souboru koncepcí je pokus interpretovat nižší fáze komunistické společensko-ekonomické formace jako samostatnou společensko-ekonomickou formaci. Toto stanovisko absolutizuje rozdíly mezi socialismem a komunismem. Jedním z jeho cílů je popírat nezbytnost stranického vedení v etapě vyzrálé socialistické společnosti, pokusit se zeslabit úlohu strany jako politického vůdce, organizátora poznávací, výchovné a ideologické činnosti. V marxisticko-leninském pojetí je vyzdvíhena jednota i rozdíly vztahu mezi socialismem a komunismem. Pro rozpracování dialektického přístupu ke genezi a vývojovým tendencím socialismu má zásadní význam Leninovo dílo, obsahující také geniální tezi o nutnosti vybudovat úplnou socialistickou společnost. Historická cesta Sovětského svazu a později dalších socialistických zemí ukazuje, že vý-

² K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 19, str. 57.

stavba socialismu prochází řadou stupňů vzájemně souvisejících i lišících se stupněm materiální a duchovní zralosti. Z pojmu komunistická společensko-ekonomická formace, umožňujícího pochopit jednotu základních stránek společenského pohybu vyplývá také nezbytnost vytyčovat pojmy fáze, etapy a jejich konkrétně historickým rozbořem analyzovat dialektiku společenského vývoje. Tento přístup umožňuje pochopit historické místo socialismu, jeho obecnou podstatu realizovanou ve specifických formách – a vytyčovat základní trasy postupu ke komunismu. Teoretickým základem je stanovisko V. I. Lenina, který upozorňoval, že „pokud se výrobní prostředky stávají společným vlastnictvím, potud můžeme i zde použít termínu ‚komunismus‘, máme-li na paměti, že je to neúplný komunismus... Ve své první fázi, na svém prvním stupni, komunismus nemůže být ještě ekonomicky úplně zralý, úplně prost tradic nebo stop kapitalismu.“³

Věrnost principům marxistické materialistické didaktiky a jejich tvůrčí uplatňování při konkrétně historické analýze společenského vývoje na základě zkušeností ruské revoluce a prvních let sovětské moci umožnila Leninovi vytyčit proletářskému státu v Sovětském svazu úkol „upevnit základy socialismu a vést k jeho úplnému vítězství.“⁴ V díle „Ekonomika a politika v epoše diktatury proletariátu“ (napsaném v říjnu 1919), Lenin rozvinul teorii přechodného období, ve srovnání s Marxovými a Engelsovými stanovisky formuloval nové závěry. Konstatoval např., že přechod k socialismu neodstraňuje zbožní výrobu, nýbrž vyžaduje plánovitě využívání zbožně peněžních vztahů, uplatňování zásad hospodářského rozpočtu v zájmu socialismu. Dále zdůvodnil význam hospodářského rozpočtu, úlohu hmotné zainteresovanosti, nezbytnost odměňování podle množství a kvality práce v období budování nové společnosti. Lenin rovněž dále rozvedl Marxovu myšlenku, že nestačí jen odstranit soukromé vlastnictví, že je nezbytné jeho „pozitivní“ zrušení. Je tedy třeba rozlišovat mezi formálním a reálným zespolečenštěním. Reálné zespolečenštění zahrnuje také zavedení přesné evidence výroby a rozdělování výsledků práce, zajišťování růstu produktivity práce na základě technicko-ekonomického pokroku, kontroly výroby a rozdělování produktů, které provádí dělnický stát a také přímo pracující, stále širší zapojování do správy a řízení hospodářství. Připomněli jsme tyto obecně známé Leninovy myšlenky proto, že jsou vysoce aktuální při stanovení objektivních kritérií rozvinutého socialismu a základem k odhalení neleninského postupu maoistických snah vytvářet vulgární, kasárenský „socialismus“. Lenin zdůraznil nezbytnost rozvíjet vědeckou teorii ve spojení s principiálním bojem proti maloburžoazním názorům na socialismus, který není...“ objektivně ničím jiným než maloburžoazním sebeklamem, nebo, což je totéž, klamáním mas („většiny“) buržoazii.“⁵

Praxe socialistické výstavby potvrzuje, že postup ke komunismu, tak jak předpověděl Lenin, předpokládá všestranný rozvoj socialismu.

Připomněli jsme několik základních myšlenek ze stanovisek klasiků

³ V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, str. 484.

⁴ V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, str. 356.

⁵ V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, str. 202.

marxismu-leninismu také proto, že v diskusích o genezi socialismu zaznívaly někdy tóny jako by tyto otázky byly zcela nového charakteru a jejich řešení vyžadovalo přístupy, pro které nelze najít v díle klasiků žádoucího východiska. V krizových letech tento nihilismus ke klasickému teoretickému odkazu se u nás projevil také v podobě buržoazně antropologických pokusů zamlčovat rozdíl mezi nižší a vyšší vývojem fází komunistické společensko-ekonomické formace, poukazovat na to, že dosažená praxe je prý dokladem nerealizovatelnosti Marxových idejí, jejich údajné utopičnosti. Na druhé straně pak docházelo naopak k pokusům redukovat přechod od socialismu ke komunismu na pouhou otázku růstu výrobních sil, což je teoretickým základem buržoazních teorií tzv. jednotné industriální a postindustriální společnosti, teorií technologického determinismu, technokratismu a konvergenčních teorií. Postoj těch, kteří reálný socialismus chtěli posuzovat abstraktně podle tzv. ideálních modelů, tedy odtržené od konkrétně historických podmínek, je třeba konfrontovat s tímto základním přístupem zakladatelů vědeckého socialismu ke komunismu: „Komunismus není pro nás stav, který by měl být nastolen, ani ideál, podle něhož se má řídit skutečnost. Komunismem nazýváme skutečné hnutí, které překonává nynější stav. Podmínky tohoto hnutí vyplývají z předpokladů, které existují v současné době.“⁶

Komunistické hnutí na základě prací klasiků marxismu-leninismu a zhodnocení zkušeností ze společenských procesů uskutečňovaných po Velké říjnové socialistické revoluci rozlišuje tyto vývojové etapy:

1. Přechodné období od kapitalismu k socialismu

– toto období začíná nastolením diktatury proletariátu a končí vítězstvím socialismu. Je nutně obdobím zápasů mezi poraženým, ale dosud nezničeným kapitalismem a mezi rodícím se, ale ještě velmi slabým komunismem.⁷

Plní dva klíčové úkoly: 1. likvidaci zbytků ekonomického, politického a ideologického panství poražené buržoazie, 2. uskutečňuje se výstavba základů socialismu.

Délka a vnitřní intenzita etapy přechodného období je různá, její hranice jsou relativní, prolíná se řešení úkolů boživých a tvořivých. Teprve v momentě, kdy jsou uskutečněny kvalitativní přeměny ve všech oblastech společenského života (ekonomické, sociálně politické, kulturně ideologické) je tato etapa ukončena. Nepostačí tedy plnění úkolů jen v oblasti ekonomické. V naší literatuře se někdy setkáváme (zejména v historické literatuře) se stanoviskem, které klade počátky této etapy již do období přerůstání národně demokratické revoluce v socialistickou, kdy ještě nebyla nastolena diktatura proletariátu. Toto pojetí není správné, protože pomíjí okolnost, že socialistická revoluce nemůže začínat jinak, než plným převzetím politické moci. Tato otázka je významná také pro objasnění charakteru jedné z hlavních forem soudobého antikomunismu, kterou představuje sociální reformismus se svou hlavní politickou ideou tzv. demokratického socialismu. Nejen teorie, ale i praxe sociálního reformismu prokazuje, že bez nastolení diktatury proletariátu, bez úplného zbavení

⁶ K. Marx - B. Engels, Spisy, sv. 3, str. 49.

⁷ V. I. Lenin, Spisy, sv. 30, str. 100.

politické moci buržoazie nelze odstraňovat mnohosektorovost ekonomiky, ani prosadit marxismus-leninismus jako převládající ideologii všech tříd a vrstev.

Hlavním úkolem přechodného období je vítězství socialismu, kterým tato etapa končí. Pro její zhodnocení je teoreticky závažné analyzovat také uplatňování metody hlavního článku, spjaté s poznáním dialektických přeměn hlavních a vedlejších souvislostí. Ve starší literatuře pojednávající o tomto období se vyskytoval názor o zostřujícím třídním boji v této etapě. Tento závěr nebyl potvrzen reálným vývojem. Od počátku etapy bylo dominantním úkolem řešit tvořivé úkoly výstavby, což bylo umožněno jednak řešením a překonáním rozporů, vlastních předchozí formaci a dále kreací nových prvků, které se dříve ve společnosti neobjevovaly. Vztah budovatelských a třídně represivních prvků se však vzájemně dialekticky podmiňuje a jejich úloha není neměnná. Šlo proto o období revoluční negace kapitalismu a zároveň o vytváření kvalitativně vyšších stránek společnosti. Eklekticky nelze směšovat kapitalistické a socialistické prvky, vyskytující se v této etapě, jak toto směšování zaznívalo v požadavku antikomunistických sil, které voláním po volném soupeření názorů, nebo dokonce odpolitizováním vědy a umění, prosazovaly fakticky třídní zájmy buržoazie. Je ostatně příznačné, že při kontrarevoluční aktivitě antikomunistických sil v roce 1968 byl tento postup znovu použit a eklektickou směsí utopických, anarchistických, abstraktně „humánních“ i klasicky revizionistických ideových prostředků měl být vytvořen politicko-ideový prostor k umrtvení progresivní stránky dialektiky socialistického společenského rozvoje, což mělo vyústit až v kontrarevoluční realizaci antiúnora. Analýza přechodného období není proto pro nás pouhým ohlédnutím se do minulosti, ale zdrojem aktuálního poučení také pro zápas s antikomunistickými silami, a to rovněž s plným přihlédnutím k mezinárodním stránkám forem třídního boje.

Druhým vývojovým obdobím je **období socialismu, jako nižší fáze komunismu**. V literatuře se v minulosti nerozlišovaly dostatečně dvě vývojové etapy, které toto období zahrnuje. Jsou to tyto dvě etapy:

1. etapa budování rozvinutého socialismu
2. etapa vyspělého, dále se rozvíjejícího zralého socialismu.

Při charakteristice těchto dvou etap je nutné řešit otázku, jak chápat socialismus z hlediska jeho kvalitativního určení. Socialismus vytváří svou vlastní kvalitu, již se podstatně odlišuje od předchozího období. Jestliže v přechodném období ještě tato báze nebyla vytvořena, socialismus se rozvíjí již na vlastní základně. Vývoj v naší zemi ukázal, že uzavření přechodného období v roce 1960 bylo předčasné. Teprve XIV. sjezd naší strany v r. 1971 stanovil linii budování vyspělé socialistické společnosti a XV. sjezd dále tuto linii prohloubil. Sjezdové jednání tak vyšla z reálného hodnocení dialektiky historického rozvoje výrobních sil a vztahů za socialismu. Zásadní otázkou je posouzení dialektického vztahu obecných zákonitostí a zvláštních stránek vývoje. Pro komunistické hnutí je podstatné odmítání absolutizace jedné i druhé stránky, ale také odmítání jejich hodnocení ve stejné hodnotové úrovni. Uplatňování obecných zákonitostí má pro vývoj společenských vztahů určující význam. Otázku nových tendencí a zákonitostí v etapě po vybudování základů socialismu

velmi přehledně a obsažně analyzuje František Havlíček v stati: 60 let výstavby socialismu a komunismu,⁸ v níž uvádí nové tendence v oblasti výrobních sil, výrobních vztahů, v sociálně politické oblasti a v oblasti duchovní. Čtenáře na tento velmi cenný rozbor odkazujeme.

V téže stati pak autor vytyčuje základní kritéria další etapy rozvinutého, zralého socialismu. Počítá k nim za prvé: dosažení vysoké úrovně socialistického způsobu výroby, přičemž musí být na vysoké úrovni výrobní síly i výrobní vztahy. Za druhé: na tomto základě musí být zabezpečen komplexní, všestranný, proporcionální rozvoj celého společenského organismu, musí být dosaženo vysokého stupně zralosti a úměrnosti hospodářské, sociální, politické a duchovní stránky života společnosti.⁹

Domnívám se, že charakteristika zralého socialismu ukazuje na mnohem plynulejší přechod mezi dvěma fázemi socialismu. Tento přechod je možno reálně uskutečnit, jestliže jsou plně objektivně vyztřelé podmínky. Kritérium vyzrálosti musí mít obecnou platnost, i když se projevuje také ve specifických znacích. Každý systém má a) genezi b) zakotvení c) vyzrállost a předpoklady pro vlastní negaci.

Rozvinutá socialistická společnost se stává vyzrálou právě uceleností, harmonií a proporcionálností, kdy se plně projevují vlastní zákonitosti vývoje této etapy. Myšlenka na formulování druhé etapy souvisí také s překonáním nesprávného chápání vývoje tak, jako by bylo možné subjektivisticky zkracovat období přechodu od etapy rozvinuté socialistické společnosti. Rozvinutý socialismus není přitom ještě komunismem, nebude jím mimo jiné také do té doby, dokud základní masa práce nebude působit již na úrovni živé práce. Při posouzení rozvinutého socialismu je možné metodologicky vyjít z těchto kritérií:

1. Ze stupně reálného zespolečenštění výrobních prostředků a rozšíření socialistických výrobních vztahů. Toto zespolečenštění nelze redukovat jen na politickoprávní akt, jde také o kvalitativní zvýšení úrovně účasti na řízení, které předpokládá plné využití všech ekonomických zákonů. Subjektem zespolečenštění nemůže být proto pouze stát, nýbrž dělnická třída, vedená komunistickou stranou: Tak může být postupně sblížována státní a družstevní forma vlastnictví a vytvořeno jediné vlastnictví.
2. Z úrovně společenské produktivity práce, stupně využívání úspěchů vědeckotechnického pokroku, postupné přeměny práce v první životní potřebu, změny různých forem charakteru pracovní činnosti a jejich spojení se společenskými hodnotami socialismu.
3. Ze stupně vyrovnávání pracovních a životních podmínek společenských skupin, z odstraňování podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, fyzickou a duševní prací, vytváření sociální homogenity, pokročilosti procesu likvidace společenských tříd.
4. Při charakteristice rozvinutého socialismu je dále třeba přihlížet ke stupni vývoje socialistické demokracie, k postupnému uplatňování principů komunistické společenské samosprávy, politické vyspělosti občanů

⁸ Nová mysl, č. 1/1977, str. 86.

⁹ Srovnej, citovaná práce, str. 88.

i společenských orgánů při realizaci vedoucí úlohy dělnické třídy za vedení komunistické strany.

5. Dalším kritériem je zakotvení socialistické ideologie, stupeň a úroveň formování všestranně rozvinuté osobnosti, rozkvětu duchovního života, úroveň spojování systému hodnot s politikou, hospodářstvím, školstvím a dalšími formami života společnosti.
6. V neposlední řadě je významným ukazatelem všestranného zvyšování životní úrovně, podíl společenských fondů v rozdělování všech hodnot, způsob života, rodinné vztahy a obecně mezilidské vztahy.

Stupeň zralosti vývoje socialistické společnosti je nutno hodnotit komplexně. V průběhu vývoje budou vystupovat do popředí další stránky, jež bude komunistické hnutí postupně analyzovat a řešit. Naznačená kritéria postihují především ty zákonitosti, jejichž uplatňování povedou k řešení dalších úkolů na cestě k postupnému přechodu ke komunismu. Tento proces nemůže být posuzován abstraktně, odtrženě od světového vývoje, který podstatně ovlivňuje řešení rozporů projevujících se v obou fázích vývoje socialismu a je dosaženými výsledky rozvoje reálného socialismu zpětně ovlivňován. Výstavba rozvinutého socialismu je proto úkolem komplexním, zahrnujícím všechny stránky života společnosti. Vzájemná podmíněnost úspěchů vědeckotechnického pokroku a rozvinutí předností socialismu, umožňujících využít společenské organizace výroby za socialismu a mezinárodní ekonomické integrace socialistického typu, zvyšuje úlohu dějinného subjektu, kdy dělnická třída vedená komunistickou stranou naplňuje své historické poslání. Společenské procesy, spjaté s tímto posláním, nabyvají po Říjnové revoluci postupně v uvedených obdobích a etapách vyššího stupně internacionálního charakteru a stávají se tak určujícím činitelem celého světového vývoje.

ZÜR FRAGE DER ENTWICKLUNG DER SOCIALISTISCHEN GESELLSCHAFT

Die Analyse der Entwicklung der einzelnen Etappen der sozialistischen Gesellschaft ist in der Tschechoslowakei sehr aktuell auch deshalb, weil diese Problematik in Jahren der politischen Krise durch die antikommunistische Propaganda und die revisionistischen Theorien dargestellt wurde.

Die Abhandlung bewertet die Versuche den grundsätzlichen Unterschied der sozialistischen Gesellschaft zum staatsmonopolistischen Kapitalismus zu verschleiern, kritisiert die bourgeoisen Konzeptionen der sogenannten „einheitlichen industriellen Gesellschaft“ und verschiedene Formen der bourgeoisen antropologischen Konzeptionen.

Sie entspricht dem Versuch um die Analyse der Frage der historischen Stelle des Sozialismus, der konkreten historischen Genesis des Sozialismus, der allgemeinen Merkmale und Spezifitäten der sozialistischen Entwicklungsstufe in der Tschechoslowakei, charakterisiert die Dialektik des gegenseitigen Zusammenhanges des Sozialismus und Kommunismus.

Die allgemeinen Züge des Sozialismus und Kommunismus haben für die gesellschaftlichen Beziehungen in beiden Entwicklungsstufen die bestimmende Bedeutung. Zugleich sind unter ihnen die bedeutenden Unterschiede, deren tiefere theoretische Analyse eigentlich die Voraussetzung zur zielbewußten Lösung der komplizierten Aufgaben des Überganges zum Kommunismus bildet.

